

הספריה לדמוקרטיה

הבחירות בישראל - 2001

עורכים:
אשר אריאן
מיכל שמיר

המכון הישראלי לדמוקרטיה

מבוא

אשר אריאן, החוג למדע המדינה, אוניברסיטת חיפה והמכון הישראלי לדמוקרטיה
מיכל שמיר, החוג למדע המדינה, אוניברסיטת תל אביב

א. בחירות מיוחדות לראשות הממשלה

אריאל שרון זכה בניצחון הגדול ביותר בתולדות הבחירות בישראל, כאשר ב-6 בפברואר 2001 השיג שיעור חסר תקדים של 62.4% מקולות הבוחרים. אולם, ממדי הישג זה פוחתים במידה מסוימת, כאשר לוקחים בחשבון שהיתה זו הפעם הראשונה שהתקיימו בחירות מיוחדות לראשות הממשלה, וששיעור המשתתפים בבחירות מעולם לא היה כה נמוך כפי שהיה ב-2001. למעשה, זכה שרון בפחות קולות מאשר אהוד ברק, בניצחונו חסר התקדים בשעתו על בנימין נתניהו ב-1999 (ראו לוח 1). אז זכה ברק בקרוב ל-100,000 קולות יותר משרון ב-2001, על אף שברק זכה רק ב-56.1% מקולות המצביעים לעומת 62.4% של שרון. ההבדל הברור בין שתי מערכות הבחירות היה בשיעור המצביעים. ב-1999, עמד שיעור ההצבעה על 78.7% ביחס ל-62.3% ב-2001. ורבים מאלה שלא הצביעו ב-2001 הצביעו בעד ברק ב-1999. די היה בכך כדי לאפשר לשרון את ניצחונו חסר התקדים.

גורמים פוליטיים, דיפלומטיים וחוקתיים תרמו כולם את חלקם להקדמת הבחירות. על אף ניצחונו הסוחף של ברק על בנימין נתניהו ב-1999, הרכב

לוח 1					
תוצאות הבחירות לראשות הממשלה 1996-2001					
שנה	מספר בעלי זכות בחירה	סך פתקי הצבעה	קולות פסולים	קולות כשרים	אחוזי בחירה
2001	4,504,769	2,805,938	83,917	2,722,021	62.3%
1999	4,285,428	3,373,748	179,458	3,193,494	78.7%
1996	3,933,250	3,121,270	148,681	2,972,589	79.3%

קולות כשרים		% הקולות הכשרים
2001		
אריאל שרון	1,698,077	62.4
אהוד ברק	1,023,944	37.6
1999		
אהוד ברק	1,791,020	56.1
בנימין נתניהו	1,402,474	43.9
1996		
בנימין נתניהו	1,501,023	50.5
שמעון פרס	1,471,566	49.5

הכנסת הציב בפניו קשיים רבים בהרכבת הקואליציה. רשימת ישראל אחת בראשותו של ברק (בהשתתפות מפלגת העבודה, מפלגת גשר של דוד לוי, ומימד, מפלגה דתית בעלת עמדות מתונות במדיניות חוץ) היוותה את הגוש הגדול ביותר בכנסת, אך היא מנתה רק 26 חברי כנסת מתוך 120 המושבים בכנסת. ברק מצא עצמו מבודד פוליטית וטען בסופו של דבר שהמנדט שקיבל מהבוחרים, הוא מקור הסמכות שלו לניהול משא ומתן עם הסורים ועם הפלסטינים, על אף שלא נשען על רוב בכנסת.

בדצמבר 1999, כשישה חודשים לאחר הבחירות, חודשו שיחות השלום בין ישראל וסוריה בוועידת פסגה שכונסה בווינגטון ביוזמת נשיא ארה"ב ביל קלינטון, בהשתתפות ראש הממשלה ברק ושר החוץ הסורי פרוק א-שארע. לאחר שבועות של דיונים, התברר שקלושים הסיכויים להגיע להסכם שלום ישראלי-סורי עוד בתקופת כהונתו של קלינטון, למרות פגישה בוזנבה בין קלינטון לנשיא הסורי חאפז אסאד. הצדדים היו קרובים מאוד להסכמה, כך

דווח, אך בסופו של דבר המחלוקת ביחס להיקף הנסיגה הישראלית מרמת הגולן נותרה עמוקה מדי על מנת לאפשר תזוזה כלשהי. ביוני מת אסאד וירש אותו בנו בשאר אסאד כנשיא סוריה.

ביולי, הפנו קלינטון וברק את תשומת לבם לסוגיה הפלסטינית. תכניתו של ברק הייתה להגיע להסכם סופי עם הפלסטינים במקום ההתקדמות בתכנית השלבים כפי שגובשה בהסכמי אוסלו. ביולי, הזמין קלינטון את ברק ואת ערפאת לוועידת פסגה משולשת בקמפ דייוויד, אתר הנופש הנשיאותי במדינת מרילנד. בתום 15 ימי דיונים הגיעו שני הצדדים למבוי סתום בעיקר בשאלת הריבונות והשליטה בירושלים, ובסוגיית זכות השיבה לפליטים.

בשלהי ספטמבר, לאחר ששרון הוביל משלחת של חברי סיעת הליכוד בביקור, שקדם לו פרסום רב, באתר בירושלים הקרוי בפי היהודים הר הבית ובפי המוסלמים ח'רם אל-שריף, פרצה אלימות, והאינתיפדה – ההתקוממות – החלה. הריבונות במקום המקודש בעיני שתי הדתות, מהווה סוגיה מרכזית בתהליך השלום. באתר שוכן המקום המקודש ביותר ליהודים, הכותל המערבי, השריד האחרון שנותר מבית המקדש העתיק. הוא גם מקום מושבם של שני מסגדים מרכזיים, אל-אקצה וכיפת הסלע. מסגדים אלה הם האתר השלישי בקדושה בעיני האיסלם אחרי מכה ומדינה והם מציינים את המקום שבו עלה לפי המסורת הנביא מוחמד לשמים.

ברק הצליח להחזיק מעמד בשלטון על ידי התחברותו עם המפלגות הדתיות ועם מפלגות העולים מרוסיה, ועל ידי הסתמכותו על תמיכתן הבלתי מפורשת של המפלגות הערביות. הסדר זה קרס לאחר כישלון השיחות המשולשות בקמפ-דייוויד ועם תחילתו של גל האלימות החדש בספטמבר. נחמיאס ונבות דנים במאמרם בדפוסים אופייניים של הרכבת קואליציות והחזקתן, עם התמקדות בקואליציות גדולות.

נובמבר 2000, נרשם כחודש של אי-וודאות פוליטית גדולה. ב-7 בנובמבר התקיימו בחירות לנשיאות ארצות הברית, אך השאלה האם ג'ורג' בוש הבן הוא שיחליף את ביל קלינטון עוד נותרה בלתי פתורה בסוף אותו החודש. ב-28 בנובמבר הצביעה הכנסת בקריאה ראשונה בעד פיזור הכנסת וקיום בחירות כלליות. בשל חששו שתוצאותיהן של בחירות חדשות יקשו עוד יותר על מאמציו להרכיב קואליציה, הגיש ברק מכתב התפטרות לנשיא ב-10 בדצמבר.

על-פי חוק הבחירות הישירות לראשות הממשלה, שהיה תקף באותה שעה, בחירות מיוחדות לראשות הממשלה היו צריכות להתקיים תוך 60 יום ממועד התפטרותו של ראש הממשלה, והן נקבעו בסופו של דבר ל-6 בפברואר 2001. החוק גם קבע שרק חברי כנסת יוכלו לרוץ כמועמדים לבחירות מיוחדות. כדוגמה לתיקונים חוקתיים מואצים, הצביעה הכנסת ב-19 בדצמבר 2000 בעד תיקון חוק היסוד, לאפשר גם למי שאינו חבר כנסת לרוץ לבחירות מיוחדות לראשות הממשלה. התיקון בוצע על מנת לאפשר לראש הממשלה לשעבר בנימין נתניהו להתמודד. נתניהו פרש מהחיים הציבוריים (כולל מחברותו בכנסת) לאחר תבוסתו לאהוד ברק ב-1999. אולם, הכנסת החליטה שלא לקיים בחירות מוקדמות, ומצדו החליט נתניהו שלא להתמודד במרוץ לראשות הממשלה בלבד ללא בחירות נלוות לכנסת. כך נסללה הדרך לבחירות המיוחדות בין ברק לשרון.

האלימות נמשכה לתוך 2001 והתמיכה בברק המשיכה להישחק. על אף האלימות, התמיד קלינטון במאמציו להגיע להסכם שלום, תוך הגשת הצעות משלו, אך הוא לא הצליח להביא את שני הצדדים להסכם סופי קודם שסיים את כהונתו ב-20 בינואר 2001. שישה ימים של שיחות מרתוניות בסוף ינואר בטאבה, בין שר החוץ הישראלי שלמה בן-עמי לבכירים מהרשות הפלסטינית, הסתיימו בהצהרות מטעם שני הצדדים כי הם קרובים להסכם יותר מאי פעם, אך לכלל הסכם לא באו.

ב. הפרק האחרון בעלילה

בחירות 2001 התבררו כפרק האחרון בעלילה הפוליטית הישראלית שכותרתה – הבחירות הישירות לראשות הממשלה. שיטה זאת נחקקה ב-1992 ויושמה לראשונה ב-1996. היא באה כתגובה לתמרונים הקואליציוניים ולמזימות הפוליטיות של "התרגיל המסריח" – ניסיונו של שמעון פרס, שר החוץ דאז בממשלת האחדות של יצחק שמיר, להיבחר כראש ממשלה על ידי תמיכת רוב בכנסת ב-1990. הניסיון נכשל אך יחד עמו נפתח פרק ביזרי בתולדות הפוליטיקה הישראלית. שלוש מערכות בחירות התקיימו על-פי כללים אלה,

בחירות 1996, 1999 ו-2001.

על-פי החוק, ראש הממשלה נבחר ישירות על ידי הבוחרים. לפני החלת הרפורמה, הכנסת היא שבחרה את ראש הממשלה על-פי המתכונת המקובלת של דמוקרטיה פרלמנטרית. ראש הממשלה תמיד היווה גורם מפתח בפוליטיקה הישראלית, אך לאחר השינוי בשיטת הבחירות חשיבותו של ראש הממשלה גדלה עוד יותר.

לפי השיטה הישנה, בחירתו של ראש ממשלה היתה תלויה בכוחן של המפלגות בכנסת. נשיא המדינה, בעקבות התייעצות עם מנהיגי המפלגות, ביקש מאחד מחברי הכנסת, בדרך כלל מנהיג המפלגה הגדולה ביותר, לנסות להרכיב קואליציה. לרשות מנהיג המפלגה עמדו 21 ימים (עם אפשרות להארכה של עוד 21 ימים) להרכיב קואליציה, להציגה בפני הכנסת, להצהיר על עיקרי מדיניותה ולזכות באמון הכנסת. אם הניסיון להרכיב קואליציה נכשל, הנשיא היה ממנה מועמד אחר בעקבות התייעצות נוספת עם מנהיגי המפלגות.

לפי שיטת הבחירות החדשה, בחירת ראש הממשלה והכנסת נערכו במקביל. השיטה יצרה "מאזן אימה" בין הכנסת לראש הממשלה הבנוי על כך שכל אחד מהם יכל לפטר/לפזר את האחר. הכנסת יכלה לפטר את ראש הממשלה בהצבעת אי אמון של 61 חברי כנסת לכל הפחות, או בכך שהיא לא תאשר את התקציב השנתי תוך שלושה חודשים ממועד הגשתו. במקרים אלה היו צריכות להיערך בחירות חדשות לראשות הממשלה ולכנסת. הכנסת יכלה לפטר את ראש הממשלה ועם זאת להישאר על כנה אם תתקבל הצבעת אי אמון על ידי 80 חברי כנסת או יותר (לפחות שני שלישי מ-120 חברי הבית). במקרה של התפטרות ראש הממשלה, או שהוא חדל להיות חבר כנסת, או שהוא מוכח כבלתי כשיר למילוי תפקידו, או במקרה של האשמתו בעבירה פלילית, "בחירות מיוחדות" לראשות הממשלה היו צריכות להתקיים מבלי לחייב בחירות לכנסת חדשה.

ראש הממשלה יכול לפזר את הכנסת בהסכמתו של הנשיא, אך במקרה זה גם ראש הממשלה וגם הכנסת היו עומדים לבחירה מיידית. הממשלה כישות קולקטיבית אינה יכולה לפזר את עצמה ועל ידי כך לפזר את הכנסת, כך שמשך כהונת הממשלה, ולמעשה עצם קיומה, היה תלוי בראש הממשלה.

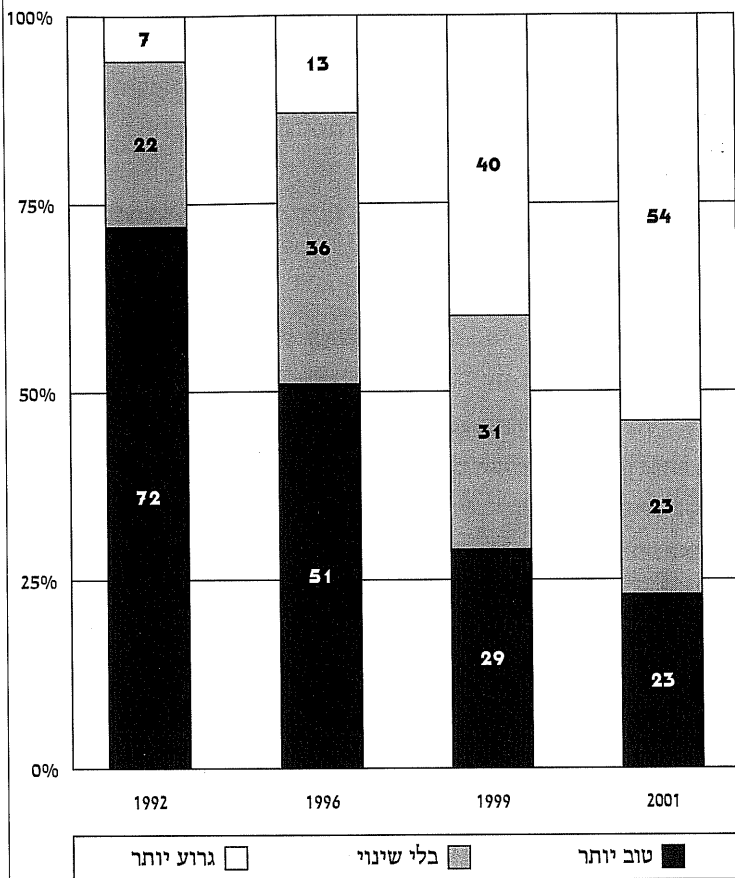
חוק בחירות זה הפך את המשטר לשילוב ייחודי ובעייתי, של שיטה פרלמנטרית בעלת מאפיינים נשיאותיים. גם ראש הממשלה וגם הכנסת נבחרו על ידי הבוחרים לתקופה של ארבע שנים. ראש ממשלה שכהן במהלך שבע שנים רצופות לא היה רשאי להציג את מועמדו לבחירה חוזרת, אך לא חלה מגבלה על תקופת כהונתו של חבר כנסת.

משטר חוקתי חדש זה סיפק את הרקע לנפילתה של ממשלת נתניהו ב-1999, ולקיום בחירות מוקדמות. במקום להסתכן בהפסד בהצבעת אי אמון בכנסת, העדיף נתניהו בחירות מוקדמות. ברק השתמש באותו היגיון, אך במקום להסכים לקיום בחירות חדשות לראשות הממשלה ולכנסת, הוא התפטר, ובכך הכתיב את קיומן של בחירות מיוחדות לראשות הממשלה, בחירות בהן הובס על ידי שרון ונאלץ לפנות את כיסאו. גם נתניהו וגם ברק לא הקדישו זמן למפלגות הפוליטיות שלהם, לא דאגו לטפח יחסים עם מוקדי הכוח בתוך המפלגות, ולא התערבו בבחירות לרשימות המפלגות לכנסת. בסופו של דבר, הניסיון להנהיג מבלי להביט אחורה אל תומכיהם ההולכים ופוחתים, פגע בשניהם. נתניהו וברק התפטרו מהכנסת ומהחיים הפוליטיים (לפחות באופן זמני) בעקבות תבוסתם האלקטורלית.

קלושים הסיכויים שסיטואציות אלה יחזרו על עצמן, היות שחודש לאחר בחירות 2001 זומן קצר לפני כניסתה לתפקיד של ממשלת האחדות הלאומית של שרון, בוטלו ההסדרים לקיום בחירות ישירות לראשות הממשלה, וישראל שבה לשיטת הבחירות הישנה לבחירת ראש ממשלתה. כמו כן הוגדרה הצבעת אמון קונסטרוקטיבית לפיה הכנסת תהיה חייבת לבחור בראש ממשלה מחליף, אם היא תרצה להצביע אי אמון בראש הממשלה המכהן ולסלקו מהשלטון (אריאן, נחמיאס ואמיר, בדפוס). מאמרם של נחמיאס ונבות בודק את השפעתם של השינויים בשיטת הבחירות על השיטה המפלגתית, ועל מלאכת הרכבת הקואליציות.

התמיכה הציבורית בביטול חוק הבחירה הישירה גברה במשך השנים, לאחר שהתברר שהפרורמה לא הביאה עמה את צורת ההתנהגות המצופה מצדם של אלה שנשאו ונתנו עבור הטבות קואליציוניות. להפך, המשא והמתן הקואליציוני נעשה רווח יותר וחשדות לסחטנות פוליטית הועלו לעתים קרובות, כולל מקרה אחד ידוע לשמצה שקשר, לפי החשד, את התמיכה

תרשים 1
הערכת הבחירה הישירה לראשות הממשלה

נוסח השאלה: "האם לדעתך הבחירה הישירה לראש הממשלה מביאה לשיטת ממשל טובה יותר או גרועה יותר במדינה?"
 התרשים מבוסס על מדגמים מייצגים של האוכלוסייה הבוגרת בישראל בסקרים שנערכו לפני הבחירות; ב-1992 יהודים בלבד (ראו הערה 1).

בהסכם פוליטי עם הפלסטינים בעניין חברון, עם ההצעה למנות את רוני בר-און כיועץ המשפטי לממשלה.

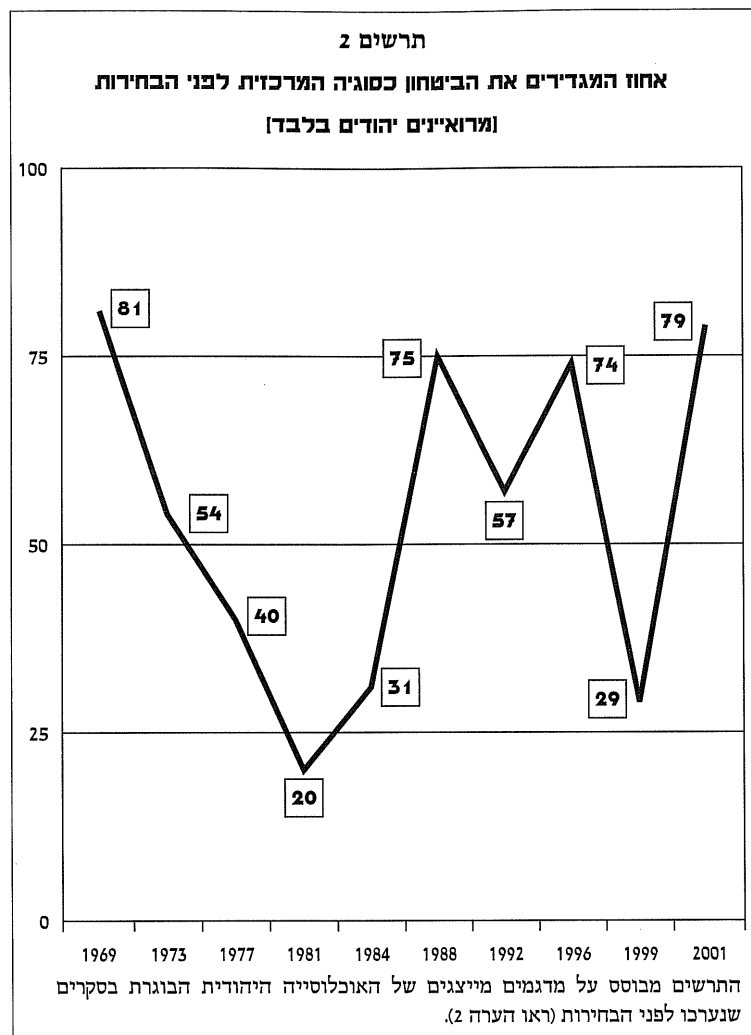
כפי שניתן לראות בתרשים 1, חל כרסום בתחושת הציבור שהשיטה תיצור שיטת ממשל טובה יותר. ב-1992 72% סברו כך; ב-2001 רק 23%. עד 2001 רוב הציבור העריך שהרפורמה הרעה את המצב (54%, עלייה מ-7% ב-1992).¹ התקופה שבה הונהגו הבחירות הישירות לראשות הממשלה תיזכר בשל זינוק המועמדים לניצחונות חסרי תקדים, ניצחונות שבעקבותיהם הועמדו המנצחים בפני כנסת כה מפוצלת שלא אפשרה לראש הממשלה לעצב קואליציה שתחזיק מעמד עד תום תקופת כהונתו.

ג. תקופה של שיחות כושלות

בחירות 2001 יצאו לדרך בעקבות התפטרותו של אהוד ברק, שהצהיר כי הוא מבקש לחדש את המנדט שלו להגיע לשלום עם הפלסטינים. ברק נבחר במאי 1999 על מצע של שלום, אך שיחותיו עם הפלסטינים זכו לביקורת קשה הן מצד מתנגדיו מימין, והן מטעם חלק מבעלי בריתו מהמרכז ומהשמאל, על נכונותו לוותרים רבים מדי. על אף הפשרות חסרות התקדים שברק נאות להציע, הפלסטינים דחו את התכנית. יתירה מזאת, אלימות נמשכת פרצה בקרב הפלסטינים והתקפות הטרור הלכו וגברו.

סוגיות של ביטחון ושאלת השטחים הניעו את בחירות 2001 ועמדו במרכז מערכת הבחירות. מאמרם של שמיר ואריאן מבליט את חשיבותם העליונה של נושאים אלה בשיקולייהם של הבוחרים. מאמרם של וימן ווולפספלד מנתח את מערכת הבחירות ומראה את מקומם המרכזי של סוגיות אלה בשידורי התעמולה של המועמדים ובסקירה העיתונאית של מערכת הבחירות. סדר היום הציבורי הממוקד בביטחון עולה גם מניתוח התשובות שנתנו המשיבים בסקר שערכנו לפני הבחירות, לשאלה אודות הנושא המרכזי בו צריכה הממשלה לטפל. מפילוח התשובות לסוגיות חוץ וביטחון מצד אחד (ביטחון, טרור, שלום, וכו') וסוגיות פנים מצד שני (דיור, בריאות, חינוך, קליטת עלייה, וכו'), אנחנו מוצאים ש-79% מהמדגם היהודי ו-55% מהמשיבים הערבים

הזכירו סוגיות של ביטחון/שלום/טרור. תרשים 2 מראה את ההתפלגות ב-2001 לעומת בחירות קודמות (משיבים יהודים בלבד). ניתן לראות עד כמה השתנה סדר היום הציבורי במהלך השנים לאור התרחשויות מרכזיות. ב-1969 (במהלך מלחמת ההתשה), ב-1988 (שנה מפרוץ האינתיפדה הראשונה), ב-1996 (מספר חודשים לאחר גל התקפות הטרור), וב-2001

(האינתיפדה השנייה), למעלה מ-70% מהמרוויינים ציינו סוגיות חוץ וביטחון. לעומת זאת, ב-1981, 1984 וב-1999, 30% או פחות הזכירו נושאים אלה, והרוב התמקד בסוגיות פנים.²

העם בישראלי איבד ככל הנראה את אמונו ברצונם הטוב של הפלסטינים ובסיכויים לשלום בטווח הקצר. חלה נפילה דרמטית בשיעורם של אלה שסברו שיושג קץ לסכסוך באמצעות חתימת הסכמים עם הפלסטינים ומדינות ערב. בסקר שנערך לפני הבחירות, רק 22% סברו שחתימת הסכמים תוביל לסיום הסכסוך לעומת 67% ב-1999 (ראו תרשים 3).⁴

מלבד אובדן השכנוע בתוקפם של הסכמי שלום, הציבור גם הביע

ביטויים של ייאוש באשר למצבה של ישראל. למשל, כאשר נתבקשו לאפיין את מצבה הכללי של ישראל, משיבי הסקר ציירו תמונה עגומה. 71% אמרו שהמצב רע או רע מאוד (תשובות אחרות היו ככה-ככה, טוב, וטוב מאוד); ב-1996 רק 26% אמרו רע או רע מאוד, וב-1992 ו-1999 40-45 אחוזים.

הציבור איבד את ביטחונו בממשלה. כאשר נשאלו כיצד מתמודדת הממשלה עם הבעיות שניצבות בפניה, שוב שיעור שיא של 89% סבר שהיא מתמודדת "מאוד לא טוב" או "לא טוב", לעומת 11% שהשיבו שהיא מתפקדת טוב או טוב מאוד. שיעור המשיבים "מאוד לא טוב" או "לא טוב" היה 77, 53, ו-69 אחוזים ב-1992, 1996 ו-1999 בהתאמה.

דעת הקהל ב-2001 אופיינה על ידי תזוזה ימינה ואימוץ גישה ספקנית יותר ביחס לפלסטינים וביחס לעתיד, אך בה בעת נשמרו עמדות רבות של פשרה ופיוס. מה שהשתנה היו הציפיות של האזרחים, שנהיו יותר פסימיות, ואילו הלגיטימיות של פתרונות מדיניים שונים נבדקה מחדש. הקמת מדינה פלסטינית שוב לא הייתה מחוץ לתחום השיח הפוליטי בישראל, ואפילו חלוקתה של ירושלים הפכה לאפשרות לגיטימית ולנושא פתוח לדיון.

הישראלים הביעו את תמיכתם בצעדים שעשויים לתרום לצמצום החיכוך עם שכניהם הפלסטינים. בסקר שנערך בחודשים אפריל-מאי 2001⁵ שיעור התמיכה בויתור על השכונות הערביות של ירושלים במסגרת הסכם שלום הגיע לשיא של כל הזמנים - 51%. 55% הסכימו לפינוי כל ההתנחלויות מלבד אלה הכלולות בגושי התיישבות גדולים. 57% הסכימו להקמת מדינה פלסטינית ביו"ש ובעזה במסגרת הסכם שלום. שיעור זה גדל מ-21% ב-1987, ל-35% ב-1993 ול-51% ב-1997 ונשאר ברמת ה-55-57 אחוזים, פרט לירידה ב-1998.

74% קיבלו את רעיון ההפרדה בין ישראלים לפלסטינים ו-62% סברו שרעיון כזה הוא בר-ביצוע. גם אם רעיון ההפרדה היה מקובל על חלקים נרחבים בציבור, רוב הישראלים לא חשבו שהדרך לממשו היא באמצעות צעד חד-צדדי. הרוב (63%) התנגד להצעה שישראל צריכה להכריז באופן חד-צדדי על גבולותיה ובעקבות זאת לסגת לגבולות אלה ולהגן עליהם.

התקופה שקדמה לבחירות הייתה רוויה יוזמות דיפלומטיות ושיחות על וויתורים מרחיקי לכת בעד השלום. ניתן להצביע על דפוס בהתנהגות דעת

הקהל הישראלית, כאשר בעקבות חשש ראשוני לגבי יוזמות שלום, בא לעתים קרובות תורה של הסכמה; שיעור התמיכה בדיעבד ביוזמות של ממשלות הוא בדרך כלל גבוה. למשל, 85% תמכו בחתימת הסכם השלום עם מצרים ב-1979, כולל הווייתורים מרחיקי הלכת של החזרת חצי האי סיני, פירוק התנחלויות, והווייתור על מרבצי נפט. 74% דיווחו בסקר של אפריל-מאי 2001 על הסכמתם לנסיגה החד-הצדדית של ישראל מלבנון במאי 2000.

תכניות השלום עם סוריה ועם הפלסטינים נדונו בהרחבה בשנה שקדמה לבחירות המיוחדות ב-2001. אולם לא הושגו הסכמות והציפיות נכזבו. מכיוון שלא יכלה להציג הסכמות כלשהן, לא ניסתה הממשלה לגייס תמיכה ציבורית בעד תכניותיה. כך, על אף הנכונות לווייתורים ולפיוס, זכו היוזמות לתמיכה ציבורית מועטה.

שבועות אחדים לפני בחירות 2001, ממשלתו של אהוד ברק, עם העידוד הפעיל וההשתתפות הפעילה של נשיא ארצות הברית ביל קלינטון, נשאה ונתנה עם הרשות הפלסטינית בנוגע לפרטי ההסכם הסופי בין שני הצדדים. לפי דיווחי החדשות, ברק היה מוכן להצטרף לתכניתו של קלינטון בימיו האחרונים של הממשל היוצא. דעת הקהל בישראל לא התרשמה. ההצעות נדחו על ידי חלקים נרחבים מהציבור בסקר שקדם לבחירות. ישראל הייתה מסכימה, על-פי הדיווחים: (1) להעביר את השכונות הערביות של ירושלים לידי הפלסטינים (61% מתנגדים); (2) להקים מדינה פלסטינית על 95% משטח יו"ש ועזה כאשר ישראל תמשיך לשלוט על גושי התנחלויות (62% מתנגדים); (3) להעביר את השליטה על הר הבית לידי הפלסטינים בעוד ישראל תשאיר בידיה את השליטה על הכותל המערבי (75% מתנגדים); (4) לוותר על שטחי בקעת הירדן בעוד כמה שנים (77% מתנגדים); (5) לאפשר את החזרתם של מספר מוגבל של פליטים פלסטינים (79% מתנגדים). התוכנית הכוללת נדחתה על ידי 74% מהמשיבים. מקרב תומכי שרון 79% התנגדו להצעה לצד 41% מאלה שאמרו שיצביעו לברק. שיעור המתנגדים למרכיבי ההסכם כפי שדווחו בכלי התקשורת לפי הצבעה לראש הממשלה מוצגים בלוח 2.

המשיבים התבקשו להגיב לטיעוניהם בעד ונגד ההסכמים שנידונו. הנימוקים המשכנעים היו "ההסכם יחזק את מעמדנו הכלכלי" (69%), או את מעמדנו הבינלאומי (64%). מחצית מהמראיינים במדגם סברו שההסכמים

לוח 2

התנגדות לארכיבי ההסכם הנדון עם הפלסטינים

לפי הצבעה לראש הממשלה (מרוויינים יהודים בלבד)

סקר ינואר 2001

מרכיבי ההסכם הנדון	מצביעי שרון	מצביעי ברק	מדגם כולל
N מקסימלי	635	327	1,230
להעביר לפלסטינים את השליטה בשכונות הערביות בירושלים	77	32	61
להקים מדינה פלסטינית על 95% מהגדה והרצועה וישראל תשמור על גושי ההתנחלויות	75	32	62
הר הבית ימסר לשליטה פלסטינית והכותל ישאר בידי ישראל	88	51	75
ישראל תוותר על השליטה בבקעת הירדן תוך מספר שנים	87	56	77
מספר מוגבל של פליטים פלסטינים יוכלו לחזור לישראל	86	62	79
מתנגדים להסכם	90	41	74

"מעניקים יותר ביטחון מאשר ההתנחלויות", ו-47% השיבו שטיעון משכנע בעיניהם הוא שאם לא יחתם הסכם תפרוץ מלחמה. רק 11% סברו שהטענה "ההסכם יסמן את סיום הסכסוך" מהווה סיבה חזקה לתמיכה בהסכם. הנימוק המשכנע ביותר שלא לתמוך בהסכם, לדעת המשיבים, היה שההסכם קורא לישראל לוותר על המקומות הקדושים בירושלים ועל הר הבית (75%). טיעונים משכנעים אחרים נגד היו שהערבים אינם מכבדים הסכמים (71%), שניתן להגיע להסכם טוב יותר (64%), שטעות לוותר על היתרונות הביטחוניים שבשליטה על השטחים (61%), ושאינן לפנות את המתנשבים וההתנחלויות (57%).

בחירות 2001 שילבו בין האכזבה ממאמצי השלום של ברק ונכונותו להתמקח מעבר לגבולות ההסכמה בשיח הפוליטי בישראל. המשא ומתן שניהל בנושא ירושלים וזכות השיבה של הפלסטינים בקמפ דייוויד ובטאבה

לוח 3			
התנגדות למרכיבי ההסכם הנדון עם סוריה			
לפי הצבעה לראש הממשלה (מרווינים יהודים בלבד)			
סקר אכריל-מאי 2001			
מרכיבי ההסכם הנדון	מצביעי שרון	מצביעי ברק	מדגם כולל
N מקסימלי	592	382	1,206
רמת הגולן תהיה מפורזת ולישראל ולסוריה לא יהיה צבא ליד הגבול	78	26	58
החרמון יוחזר לסוריה אבל לישראל תהיה בו מערכת התראה	86	40	68
המתישבים בגולן יוכלו להישאר לתקופה מסוימת בלבד	90	51	74
רמת הגולן תהיה תחת ריבונות סוריה	95	54	79
הגבול הבינלאומי יהיה שפת הכנרת	94	72	86
מתנגדים להסכם	92	48	75
מתנגדים להסכם עם הגבול הבינלאומי מזרחה משפת הכנרת	83	37	65

הפתיע רבים. שנה קודם לכן בשיחות שלו עם הסורים אירע דבר דומה ודעת הקהל לא הסכימה לדעותיו. כמוכן, אילו הסורים היו מביעים רצון להגיע לשלום, יתכן שרעת הקהל היתה משנה כיוון.

בסקר שנערך באפריל-מאי 2001 (ראו הערה 5), נשאלו המשיבים ביחס לווייתורים שנידונו לכאורה בראשית 2000 בעניין הסכם שלום עם סוריה. ההצעות לא זכו לתמיכה ציבורית רבה. 75% התנגדו ו-25% תמכו בנסיגה משמעותית ברמת הגולן לעומת 37% ב-2000. פרטי ההסכם המוצע עם סוריה ושיעורי המתנגדים להם מוצגים בלוח 3.

סוגיית מיקום הגבול הבינלאומי התבררה כגורם משמעותי בהחלטה האם לתמוך בתכנית או להתנגד לה. ההצעה להעביר את הגבול מזרחית לכנרת הוסיפה 11% לתומכים בתכנית. כאשר הוצע שהגבול יעבור בכנרת 75% דחו את ההצעה, ואילו אם הגבול היה עובר ממזרח לכנרת, היו 65% מתנגדים.

עמדתו של הציבור נראתה זהירה ולוחמנית, אך לא בלתי ניתנת לשינוי. הציבור, שמוכן בעיקרון לפשרה, יצדד, קרוב לוודאי, בהסכם אם יזהה את האווירה והתנאים הנכונים.

ד. רגשות בבחירות

מחקרים חדשים בפסיכולוגיה פוליטית הפיצו אור על תפקידם של הרגשות בפוליטיקה ובאופן ההצבעה (ראו למשל (Ottati and Wyer, 1993; Marcus et. al, 2000). חרדה יכולה לעורר אנשים להקדיש תשומת לב רבה יותר לפוליטיקה ולהשיג מידע חדש ומדויק יותר ביחס למתרחש. הבוחרים מגיבים בצורה רגשית לנושאים של מדיניות ציבורית, למפלגות פוליטיות, וכמובן למועמדים. הרגשות כלפי המועמדים הופכים ליותר רלוונטיים עם התגברות האופי האישי של הפוליטיקה.

על כן, תגובות רגשיות משמשות כלי יעיל במיוחד לחקירת המערכת הפוליטית של שנות התשעים שבהן הבחירות הישירות לראשות הממשלה שינו את אופי התחרות האלקטורלית ואת התכונות הנדרשות מהמועמדים למילוי התפקיד. שיווק המועמד נעשה חשוב כמו התכניות שהציג. בשני המקרים של נתניהו ושל ברק, למועמדים המנצחים היה מעט מאוד ניסיון פוליטי קודם. אולי בשל חוסר הניסיון, ואולי בשל הקשיים הבינלאומיים והפוליטיים שניצבו בפניהם, שני האישים נתפסו כמי שנכשלו בביצוע תכניותיהם לאחר תקופה קצרה שבה שימשו בתפקידם. שניהם איבדו במידה רבה את תמיכתם של הפוליטיקאים ושל ציבור הבוחרים כאשר התמודדו בבחירות בפעם השנייה. למרות שייכותם למפלגות שונות (נתניהו הוביל את הליכוד וברק את העבודה), המבנה של הדילמות והאכזבות בפניהן ניצבו – היה זהה. כפי שנראה, הם גם עוררו בקרב הבוחרים תגובות מאוד דומות על אף העדפותיהם הפוליטיות המאוד שונות.

המשיבים נשאלו ב-1999 וב-2001 האם המעשים שנקטו המועמדים או האופי שלהם גרם להם לחוש כעס, פחד, תקווה או גאווה. שני האישים שעמדו לבחירה מחדש כראשי ממשלה מכהנים (נתניהו ב-1999 וברק

לוח 4

רגשות כלפי המועמדים, סקרים לפני בחירות 2001 ו-1999

[מרווינים יהודים בלבד]

1999		2001		% שדיווחו תחושות:
ברק	נתניהו	ברק	שרון	
37	61	61	29	כעס
19	40	44	23	פחד
49	42	36	49	תקווה
41	35	26	40	גאווה

נוסח השאלה: כעת היינו רוצים לשאול על הרגשות שיש לך כלפי המועמדים לראשות הממשלה. האם [שם המועמד], בגלל אישיותו או בגלל מעשיו, גרם לך להרגיש [תחושה]?

ב-2001), משכו רמות גבוהות מאוד – ודומות – של כעס. בקרב היהודים, 61% אמרו ב-2001 שברק עורר תחושות של כעס, ו-61% העידו כך ביחס לנתניהו ב-1999 (ראו לוח 4). במדגמים בקרב הערבים, אחוזים אלה היו גבוהים עוד יותר. שני המקרים האלה ייצגו את רמות הכעס הגבוהות ביותר שדווחו.

בניגוד לכך, האחוזים הגבוהים ביותר שצברו המתמודדים מול ברק ונתניהו היו עבור "תקווה": 49% לשרון ב-2001 ולברק ב-1999. אחוזים אלה היו מדורגים במקום השני בטבלה. העובדה ששרון עורר תחושות של תקווה העידה עד כמה היה ברק דחוי. העבר הבעייתי של שרון גרם לכמה אנשים לטעון שהיה זה בלתי לגיטימי ואף בלתי מוסרי עבורו להציג את מועמדותו לראשות הממשלה. והנה בנסיבות של הבחירות המיוחדות ב-2001, הוא נחשב בעיני רבים מזהיהודים כמי שמעורר תקווה.

דרך נוספת להעריך את תפקידם של הרגשות בבחירות היא לבחון את ההצבעה לאור סולם השנאה-אהבה. טכניקה זאת מבקשת מהמשיבים להציב את המועמדים או המפלגות על סרגל שבו רגשות של דחייה ושנאה מקבלים ציון 1, ורגשות של חיבה ואהבה מקבלים ציון 10. בקרב המשיבים היהודים בסקר ב-2001, הממוצע של שרון היה 5.9 ושל ברק 4.4. בסקר של 1999, זכה ברק לממוצע 6.4, ואילו נתניהו קיבל ממוצע של 5.7.

מקדם המתאם בין ציוני השנאה-אהבה של שרון ושל ברק הוא -0.42. (ראו

לוח 5א) שפירושו שהרגשות שהובעו כלפי שני הפוליטיקאים הם במידה מסוימת תמונות ראי האחד של משנהו. אולם, כל אחד מסולמות השנאה-אהבה תאמו את אופן ההצבעה ברמות גבוהות הרבה יותר, 68. לציון סולם השנאה-אהבה של שרון ו-64. עבור הציון של ברק. ב-1999, לעומת זאת,

לוח 5									
מקדמי מתאם בין סולם שנאה-אהבה									
והצבעה לראשות הממשלה, סקרים לפני בחירות 2001 ו-1999									
[מרואינים יהודים בלבד]									
א. 2001									
שנאה-אהבה לשרון / שנאה-אהבה לברק				-0.42					
שנאה-אהבה לשרון / הצבעה				-0.68					
שנאה-אהבה לברק / הצבעה				0.64					
ברק		שרון							
תקווה	פחד	כעס	גאווה	תקווה	פחד	כעס	גאווה	תקווה	כעס
0.40	0.25	-0.38	-0.19	-0.49	-0.40	0.33	0.32	שנאה-אהבה לשרון	
-0.51	-0.45	0.35	0.26	0.43	0.28	-0.34	-0.35	שנאה-אהבה לברק	
-0.60	-0.44	0.45	0.28	0.62	0.42	-0.43	-0.45	הצבעה	
ב. 1999									
שנאה-אהבה לנתניהו / שנאה-אהבה לברק				-0.60					
שנאה-אהבה לנתניהו / הצבעה				0.82					
שנאה-אהבה לברק / הצבעה				-0.74					
ברק		נתניהו							
תקווה	פחד	כעס	גאווה	תקווה	פחד	כעס	גאווה	תקווה	כעס
0.67	0.55	-0.40	-0.48	-0.72	-0.66	0.63	0.61	שנאה-אהבה לנתניהו	
-0.66	-0.60	0.44	0.52	0.59	0.52	-0.56	-0.48	שנאה-אהבה לברק	
0.81	0.66	-0.46	-0.58	-0.82	-0.71	0.69	0.62	הצבעה	
הצבעה: 2001 ברק 0 שרון 1									
1999 נתניהו 0 ברק 0									

קיימים אותם הפערים (ראו לוח ב5), אך כל מקדמי המתאם גבוהים הרבה יותר בערך מוחלט. תחושות השנאה-אהבה היוו תמונות ראי מדויקות יותר ב-1999 עם מקדם מתאם 0.60-, והמתאם בין סולמות השנאה-אהבה להצבעה היה 0.82-. עבור נתניהו ו-74. עבור ברק.

בדיקת ההתאמה בין סולמות השנאה-אהבה ואופן ההצבעה לבין הרגשות שמעוררים המועמדים מצביעה על כך שהתקווה היא הרגש שהכתיב את אופן ההצבעה יותר מכל רגש אחר, בשתי מערכות הבחירות. זאת אומרת, למרות רמות הכעס הגבוהות כלפי שני המועמדים, בחירות 1999 ובחירות 2001 לא היו בחירות נגטיביות גרידא והן לא שימשו הזדמנות נוחה בלבד לשלילת אחד מהמועמדים. נראה שציבור הבוחרים מונע יותר על ידי רגש חיובי של חיפוש מנהיג שיוביל את המדינה בצורה חיובית. מבין ארבע האמוציות שנבדקו, בכל המקרים, התקווה קשורה חזק ביותר עם אופן ההצבעה ועם סולם השנאה-אהבה עבור כל אחד מהמועמדים. אותם דפוסים מאפיינים את מקדמי המתאם של 1999 ושל 2001, אך המתאמים של 1999 הינם ללא יוצא מן הכלל גבוהים הרבה יותר בערך מוחלט.

תוצאות אלה מעידות על כך, שמבין שתי מערכות הבחירות שבהן ראש ממשלה שנבחר ישירות על ידי העם עמד לבחירה מחדש, בחירות 1999 הונעו יותר על ידי רגשות מאשר בחירות 2001. שתי ההצבעות היו יותר חיוביות מאשר שליליות, ועסקו בתקוות ובעתיד, ולא רק ברטרופקטיבה ובעבר. נקודה זו חשובה במיוחד לאור שיעור הנמנעים הגבוה ב-2001. תופעת ההימנעות נידונה במאמרם של שמיר ואריאן ובמאמרו של ג'מאל. רבים מן הנמנעים באו מקרב המצביעים הערבים, בהם מתמקד מאמרו של ג'מאל. לפי הסקר שערכנו לפני בחירות 2001, התחושות השליליות של פחד ובייחוד של כעס כלפי שני המועמדים שלטו בציבור הערבי. מעטים מאוד ציינו תחושה של תקווה או גאווה ביחס לברק או לשרון. תמונה זאת עומדת בניגוד גמור לנתוני הסקר שלפני בחירות 1999, שלפיהם התחושות שלהם כלפי ברק היו דומות מאוד לאלה של הבוחרים היהודים, כאשר הרוב הביע תקווה; נתניהו עורר בעיקר כעס ולאחר מכן פחד. ב-2001, אם כן, עוררו שני המועמדים רמות קיצוניות של כעס בקרב המצביעים הערבים, ולא זכו לכל רגש חיובי. המתאמים של סולמות השנאה-אהבה לשרון ולברק עם תופעת ההימנעות

ועם אופן ההצבעה גם כן שונים בין יהודים לערבים. בקרב היהודים, המתאמים עם ההצבעה גבוהים, אך חלשים מאוד ביחס להחלטה האם להצביע או להימנע (0.20 ו-0.06). בקרב הערבים, 85% מהמדגם בחרו בתגובת השנאה הקיצונית ביותר בסולם האהבה-שנאה של שרון; הסולם המעניין יותר לפיכך הוא סולם הרגשות כלפי ברק שעליו קיים גיוון רב הרבה יותר. אנחנו מוצאים שסולם זה תואם את החלטת ההצבעה/הימנעות ($r=.40$) אך אינו תואם ($r=.00$) את ההצבעה המועדפת בין שרון לברק. נראה שמיפוי הרגשות בקרב היהודים בבחירות 2001 היה שונה בהרבה מאשר בקרב הערבים, כמו גם ההבדל בהתנהגותם האלקטורלית. רבים מן היהודים הונעו על ידי תקווה בעד מועמדם הנבחר, ולא רק על ידי פחד מפני המתמודד שכנגד, או כעס כלפיו. לכן תחושותיהם כלפי המועמדים תואמות את אופן הצבעתם, אך הן תואמות במידה מעטה בהרבה את החלטתם האם להשתתף בהצבעה אם לאו. בקרב הערבים גברו התחושות השליליות כלפי שני המועמדים; לכן השונות ברגשות אלה כלפי ברק לא מתקשרת לאופן ההצבעה, אך אפשר לראות מתאם בינה לבין ההחלטה להימנע. ביום הבחירות, רוב הציבור הערבי נשאר בבית; רוב הבוחרים היהודים הלכו לקלפיות והצביעו בהפרש ניכר לטובת שרון.

קובץ זה סוקר את המאפיינים המרכזיים של הבחירות המיוחדות 2001 לראשות הממשלה. מאמרם של שמיר ואריאן בוחן את הגורמים שהשפיעו על ההחלטה על אופן ההצבעה ועל הימנעות, בעיקר בקרב ציבור הבוחרים היהודי. מאמרו של ג'מאל מתמקד בציבור הבוחרים הערבי, ובשיעור הנמנעים מתוכו, הגבוה במיוחד. ויימן וולפספלד סוקרים את מסע הבחירות, ונחמיאס ונבות דנים בקואליציית השלטון של שרון לאחר הבחירות.

הערות

1. התרשים מבוסס על נתונים שנאספו במסגרת פרויקט הבחירות בישראל, בראשות אשר אריאן ומיכל שמיר, ממדגמים מייצגים של בעלי זכות הבחירה בישראל בסקרים לפני הבחירות. המדגם מ-1992 כלל בוחרים

- יהודים בלבד. גודל המדגמים היה 1,192 ב-1992, 1,671 ב-1996, 1,225 ב-1999, ו-1,417 ב-2001.
- הסקר של בחירות 2001 כלל מדגם מייצג של האוכלוסייה הבוגרת בישראל, 1,249 יהודים ו-168 ערבים. הוא נערך באמצעות ראיונות טלפוניים בין ה-7 בינואר וה-4 בפברואר 2001. מכון המחקר מחשוב/אלמידן ניהל את עבודת השטח.
2. התרשים מבוסס על מדגמים מייצגים של האוכלוסייה היהודית הבוגרת בסקרים לפני הבחירות. גודל המדגמים היה 1,314 ב-1969; 1,837 ב-1973; 1,372 ב-1977; 1,237 ב-1981; 1,259 ב-1984; 874 ב-1988; 1,192 ב-1992; 1,168 ב-1996; 1,075 ב-1999; ו-1,249 ב-2001.
- כאשר בוחנים את התוצאות על-פי תמיכה בשתי המפלגות הגדולות (לא מופיע), הן המצביעים של הליכוד והן של העבודה משנים את סדרי עדיפויותיהם באותו כיוון עם פערים קלים מאוד ביניהם.
3. כל הנתונים בטקסט מתייחסים למדגמים יהודים, אלא אם כן צוין אחרת. מכיוון שהיהודים מהווים את רוב רובה של האוכלוסייה בישראל, אנחנו מחליפים בטקסט בשימוש בין דעת הקהל הישראלית ודעת הקהל היהודית.
4. מבוסס על מדגמים מייצגים של האוכלוסייה היהודית הבוגרת, מסקרים של פרויקט הביטחון הלאומי ודעת הקהל של מרכז יפה ללימודים אסטרטגיים באוניברסיטת תל אביב, בניהול אשר אריאן. גדלי המדגמים היו 1,139 ב-1993; 1,239 ב-1994; 1,220 ב-1995; 1,201 ב-1996; 1,126 ב-1997; 1,207 ב-1998; 1,203 ב-1999; 1,201 ב-2000; ו-1,216 ב-2001.
5. סקר זה היה הסקר השנתי של פרויקט הביטחון הלאומי ודעת הקהל של מרכז יפה ללימודים אסטרטגיים באוניברסיטת תל אביב. הסקר התבסס על מדגם מייצג של האוכלוסייה היהודית הבוגרת. הוא כלל 1,216 ראיונות אישיים שנערכו בין ה-12 באפריל ל-11 במאי. מכון המחקר מחשוב/אלמידן ניהל את עבודת השטח.
6. המשיבים הבודדים במדגם הערבי שדירגו את תחושותיהם כלפי שרון לא בציון 1 הצביעו ככל הנראה עבור שרון, ומקדם המתאם הוא 0.64. - מקדם המתאם בין סולם שנאה-אהבה זה והימנעות הוא 0.17.

מקורות

אריאן, אשר, דוד נחמיאס ורות אמיר, בדפוס. משילות והרשות המבצעת בישראל. ירושלים: הוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה.

Marcus, George E., W. Russell Neuman, and Michael MacKuen, 2000. **Affective Intelligence and Political Judgement**. Chicago: University of Chicago Press.

Ottati, Victor C., and Robert S., Wyer, 1993. "Affect and Political Judgement," in Shanto Iyengar and William McGuire (eds.), **Explorations in Political Psychology**. Durham: Duke University Press. 296-315.